TÜRK DİLLERİ AİLESİ
Prof. Dr. Talat TEKİN

Çuvaşça, Yakutça, Tuvaca, Hakasça, Altayca, Kırgızca, Kazakça vb. gibi Türkçe (Türkiye Türkçesi) ile akraba ya da kardeş olan ve uzak geçmişteki bir ana dilden, "Ana Türk Dili"nden türemiş bulunan dillere dünya Türk dilbilimi çevrelerinde, genellikle, "Türk dilleri" (İng. Turkic languages, Alm. Türkische Sprachen, Rus. Tyurkskiye yazıki, vb.) adı verilir. Türk dilbilimi verilerine ve modern dilbiliminde

uygulanan ölçütlere göre Türk dillerinin çoğu için yerinde ve uygun olan bu ad bizde Hacettepe Üniversitesi'nce de benimsenmiş ve bu diller "Türk yazı dilleri" adıyla programa girmiştir.[1] Ancak, "Türk dilleri" adı bizde, ya doğru ve uygun bulunmadığı ya da sakıncalı sayıldığı için, genellikle, kabul edilmemekte ve. kullanılmamaktadır. Türk Dil Kurumu yayınlarında, önceleri "Türk lehçeleri" adı benimsenmişken [2], sonraları bu ad yanında "Türk dilleri" deyimine de yer verildiği görülmektedir.[3] Ankara Üniversitesi Türk dillerini öteden beri "lehçe" sayar ve "Türk dilleri" deyiminden kaçınır.[4] İstanbul Üniversitesi ise, daha aşırı bir tutumla, "lehçe" deyimini yalnız Çuvaşça ve Yakutça gibi öbürlerinden çok farklı iki Türk dili için kullanmakta, bu diller dışındaki bütün Türk dillerini "lehçe"nin de altında bir konuşma türü (variety of speech) saydığı "şive" sözü ile adlandırmaktadır.[5] Bu durumda, Türk dillerini adlandırmada üç ayrı görüşle karşı karşıyayız demektir:

1. Dünya Türk dilbilimi çevreleri ile Hacettepe Üniversitesi'nin ve Türk Dil Kurumu'nun görüşü (dil),

2. Ankara Üniversitesi'nin görüşü (lehçe),

3. İstanbul Üniversitesi'nin görüşü (Çuvaşça ile Yakutça lehçe, öbürleri şive).

Acaba bu üç ayrı görüşten hangisi doğrudur ve dilbilimi verileri ile bağdaşır? Türk dilleri, gerçekten, akraba fakat ayrı ve bağımsız birer dil midir, yoksa, bizde genellikle savunulduğu gibi, tek bir dilin lehçeleri, hatta "şive"leri midir? Başka bir deyişle, bugün, başlı başına bir dil ailesi oluşturan birçok Türk dilleri mi, yoksa birçok lehçe ve "şive"leri olan tek bir Türk dili mi vardır? Bu yazıda, Türk dilbilimi verilerinin ışığında ve modern dilbiliminde kullanılan ölçütleri uygulayarak, bu sorulan yanıtlamaya ve konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

Önce şunu belirtelim ki İstanbul Üniversitesi'nce ısrarla kullanılan şive sözü dil ya da konuşma türlerini adlandırmada ve dil sınıflandırmalarında yeri olmayan yanlış bir deyimdir. Dilbilimi, bilindiği gibi, şu konuşma türlerini tanır: idyolekt (tek bir kişinin konuşma alışkanlıklarının tümü; birey diyalekti), ağız (birbirine benzer idyolektler toplamı; Alm. Mundart, Rus. govor), lehçe ya da diyalekt (birbirine benzer ağızlar toplamı), dil (birbirine benzer diyalektler toplamı). Küçükten büyüğe doğru yapılmış bu sıralamada şive'nin yeri olamaz. Çünkü şive sözü Türkçemizde "lehçe" ya da "diyalekt" anlamında değil, "söyleyiş" (telaffuz) ya da "konuşma tarzı" anlamında kullanılır: Türkçeyi Amerikan şivesiyle konuşmak, Karadeniz şivesi, Rum şivesi, vb. gibi. Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, şive bir dilin yalnızca farklı söylenişini belirleyen bir deyimdir. Şive'yi şöyle tanımlayabiliriz: "Şive, bir dilin bir bölge halkına, yabancı bir ulusa ya da ethnic gruba özgü söyleniş biçimidir." Şive, bu anlamıyla, ancak Fransızca asıllı aksan sözünün karşılığı ve onun anlamdaşıdır. Bu anlamdaki bir sözün dil ya da konuşma türlerini adlandırmada ve dil sınıflandırmalarında kullanılamayacağı açıktır.

Şive deyiminin dil sınıflandırmalarındaki yersizliğini ve yanlışlığını böylece belirttikten sonra lehçe ya da diyalekt deyimine, Türk dillerinin diyalekt sayılıp sayılamayacağı sorusuna geçebiliriz. Hemen belirtelim ki dil ile diyalekt arasındaki ayrımın saptanması dilbiliminin çözülmesi oldukça güç sorunlarından biridir. Bu iki deyim öteden beri o kadar çok ve çeşitli anlamlarda kullanılmıştır ki bunların gerçek anlamları ve aralarındaki ayrım üzerinde genel bir anlaşmaya varmak olanaksız gibidir. Bununla birlikte, belirli bir dil ya da dil ailesi göz önünde tutulursa, iki konuşma türünden hangisinin dil, hangisinin de diyalekt olduğu oldukça belirgin bir biçimde ortaya konabilir.

Dilbiliminde bir konuşma türünün dil mi yoksa diyalekt mi olduğunu saptamak için kullanılan biricik dillik (linguistic) ölçüt karşılıklı anlaşılabilirlik (mutual intelligibility) ölçütüdür. Bu ölçüt, sıradan bir kimsenin dille ilgili şu yalın yargısına dayanır: "Aynı dili konuşan" insanlar birbirlerini anlayabilirler, ya da ters olarak, birbirlerini anlamayan insanlar "ayrı diller" konuşuyorlar demektir. Rastgele seçilmiş ve karşı karşıya getirilmiş her ikisi de tekdilli (monolingual) iki kişi düşünelim. Bunların her birinin yalnızca tek bir idyolekti var demektir. Eğer bu iki kişi günlük konularda hiç güçlük çekmeden anlaşabiliyorlarsa bunların idyolektlerinin karşılıklı anlaşılabilir olduğu yargısına varırız. Tersine, eğer bu iki kişi birbirlerini hiç anlamıyor iseler bunların idyolektleri arasında karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur deriz. Birinci durumda iki kişi aynı dili ya da diyalekti konuşmaktadırlar; ikinci durumda ise bu iki kişi iki ayrı dili konuşuyorlar demektir.

Doğal olarak, konuşup anlaşmak için karşı karşıya gelen ya da getirilen iki kişinin idyolektleri her zaman böyle kesin bir sonuç vermez. Bu iki kişi birbirlerini arasıra, şu ya da bu derece bir güçlükle anlıyor olabilirler. O zaman yapılacak iş bu iki kişinin idyolektleri arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranını saptamaktır. Bu oran şöyle saptanır: Karşı karşıya getirilen iki ayrı dil ya da diyalekt temsilcisine daha önce kaydedilmiş cümleler dinletilir ve deneklerden anlayabildikleri cümleleri kendi diyalektlerine ya da bildikleri üçüncü ortak dile çevirmeleri istenir. Bundan sonra deneklerin anlayabildikleri cümlelerin ayrı ayrı yüzdesi saptanır. Daha sonra da bunların ortalaması alınarak iki dil ya da diyalekt arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı bulunur. Amerikalı dilciler, Amerika yerlilerinin dil ve diyalektlerini saptamada bu yöntemi kullanmışlar ve başarılı sonuçlar almışlardır. Örneğin, Orta Algonquian diyalekt temsilcileri arasında yapılan bir deneyde Kickapoolarla Sauk-Foxlar arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı % 79, Shawneelerle Kickapoolar arasındaki % 6, Shawneelerle Sauk-Foxlar arasındaki ise % 2 olarak saptanmıştır.6 Bu sonuçlar, bu konuşma türlerini bilen herkesin beklentilerini doğrulamıştır. Nitekim, Kickapoo ile Sauk-Fox tek bir dilin birbirine yakın diyalektleri sayılır; Shawnee ise ayrı ve bağımsız bir Orta Algonquian dili olarak kabul edilmektedir.

Aynı yöntemi Türk dilleri ailesinin dil ve diyalektleri arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranını saptamak için de kullanabiliriz. Ancak, Çuvaşça, Yakutça,

Tuvaca, Hakasça, Altayca vb. gibi dillerin temsilcilerini ya da konuşurlarını Türkiye'de bulmak olanaksız olduğundan sözlü ve iki yanlı bir deney yapabilecek durumda değiliz. Bizim, bugün için yapabileceğimiz deney ancak yazılı ve tek yanlı, başka bir deyişle, öbür Türk dillerinden Türkçeye, bir deney olacaktır. Ayrıca, bu yazının oylumunu artırmamak için, bu tek yanlı deneyi, her Türk dil ya da diyalektinden seçilmiş onar cümlelik örneklerle yapacağız. Deneyimize Türkçeden ve öbür Türk dillerinden çok farklı olan Çuvaşça ve Yakutça ile başlıyoruz.

I. Çuvaşça-Türkçe deneyi

1. Vírenekensem şkula kayríš = Öğrenciler okula gittiler.

2. Kíneke sítel šinçe vırtat = Kitap, masa(nın) üstünde duruyor.

3. Vìl layìh íš tìvat = O iyi iş yapar.

4. Yìmìka valli kìrantaş iltím = Kız kardeş(im) için kurşun kalem al- dım.

5. Ìna stena hašaçín redkollegine suylaríš = Onu duvar gazetesinin yazı kuruluna seçtiler.

6. Mana pír uyìha otpusk paçíš = Bana bir aylık izin verdiler.

7. Mín akatìn šavna vıratìn = Ne ekersen onu biçersin.

8. Kíneke vulani usìllì = Kitap okumak faydalı(dır).

9. Tabak turtnine siyenlí tešší = Tütün içmenin zararlı olduğunu söylüyorlar.

10. Çul şıvra putat, mínşín tesen vìl şıvran yıvìr = Taş suda batar, çünkü (harf. "niçin dersen") o, sudan ağır(dır).

Yukarıdaki Çuvaşça cümleleri Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş, Çuvaşça öğrenmemiş bir Türk'ün anlayamayacağı açıktır. Türkçe bilmeyen bir Çuvaş'ın da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlayamayacağını kesinlikle ileri sürebiliriz. O halde, Çuvaşça ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfırdır ve bunlar iki ayrı dildir diyeceğiz. Gerçek de budur. Çuvaşlarla anlaşmak isteyen bir Türk Çuvaşçayı, yabancı bir dil öğrenir gibi, çalışıp öğrenmek zorundadır. Aynı şekilde, Türklerle anlaşmak isteyen bir Çuvaş da, çalışıp Türkçeyi öğrenmedikçe, bu isteğini gerçekleştiremez. Şu var ki Çuvaşça ile Türkçe akraba diller olduklarından biçimlik (morphological) ve sözdizimlik (syntactic) yapıları hemen hemen aynıdır. Bu bakımdan, bir Türk Çuvaşçayı, bir Çuvaş da Türkçeyi, akraba olmayan bir dili öğrenmek için sarfedecekleri süreden daha kısa bir süre içinde, başka bir deyişle, daha kolay ve çabuk öğrenebilir.

Burada, Çuvaşça ile Türkçedeki denktaş (cognate) sözlerin her iki dilin söz dağarcığını öğrenmede kolaylık sağlayacağı düşüncesi akla gelebilir. Hemen belirtelim ki bu pek az birkaç söz için doğrudur. Örneğin Çuv. pír = Tü. bir, Çuv. mana = Tü. bana, vb. gibi. Çuvaşçanın atası olan Ana Çuvaşça ya da Ana Bulgarca, Ana Türkçeden o kadar eski bir tarihte ayrılmış ve bu sözler o kadar farklılaşmıştır ki Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş bir Türk ya da Çuvaş bu denktaş sözleri ayırt edemez. İşte birkaç örnek: Çuv. hír = Tü. kız, Çuv. tìvar = Tü. tuz, Çuv. pìr = Tü. buz, Çuv. çul = Tü. taş, Çuv. ilt- = Tü. işit-, Çuv. pillík = Tü. beş, Çuv. puš = Tü. baş, Çuv. ura = Tü. ayak, Çuv. hur- = Tü. koy-, Çuv. šul = Tü. yol, Çuv. šun- = Tü. yan-, Çuv. šüš = Tü. saç, Çuv. pur = Tü. var, Çuv. par- = Tü. ver-, Çuv. yun = Tü. kan, Çuv. yur = Tü. kar, Çuv. yul- = Tü. kal-, vb. gibi. Sesçe birbirlerinden bu denli farklı denktaş sözlerin, özel olarak öğrenilmedikçe, tanınamayacağı ve ayırt edilemeyeceği açıktır.

Bundan önce yayımlanan bir yazımda "Türkçe ile Çuvaşça, Yakutça vb. arasındaki fark en az İngilizce ile Almanca arasındaki fark kadardır, hatta ondan daha büyüktür" demiştim.7 Bu düşüncemi, yeri gelmişken, burada örneklerle kanıtlamak isterim. İngilizce ile Almancadaki denktaş sözler, gerçekten, birbirlerine daha yakındır. İşte birkaç örnek: İng. daughter [dô´tır] = Alm. Tochter [tóhtır] "kız", İng. ice [ays] = Alm. Eis [ays] "buz", İng. stone [stôn] = Alm. Stein [ştayn] "taş", İng. hear [hïr] = Alm. hören [höö´rın] "işitmek", İng. foot [fut] = Alm. Fuß [füs] "ayak", İng. give [giv] = Alm. geben [gê´bın] "vermek", İng. seven [sevın] = Alm. sieben [zï´bın] "7", İng. blood [blad] = Alm. Blut "kan",İng. five [fayv] = Alm. fünf "5", İng. sea [sï] "deniz" = Alm. See [zê] "göl", vb. gibi. İngilizce-Almanca denktaş sözlerin bu çok daha yakın benzerliklerine rağmen, hiçbir Hint-Avrupa dilcisi Almancanın İngilizcenin bir diyalekti olduğunu, ya da bunun tersini, kabul etmez, edemez. Aynı şekilde, hiçbir gerçek Türk dilbilimcisi de Çuvaşçayı Türkçenin ya da başka bir Türk dilinin diyalekti sayamaz. Tümtürkçü eğilimlerin bilimde yeri yoktur ve olmamalıdır.

1970 sayımlarına göre 1.694.000 kişi tarafından konuşulan Çuvaşçanın iki diyalekti vardır: Anatri (Aşağı) ve Viryal (Yukarı) diyalektleri. Yazı dili Aşağı diyalekt üzerine kurulmuştur. Yukarı diyalekt yazı dilinden şu farklarla ayrılır: 1) İlk hecede /u/ yerine /o/ bulunması: por "var" (yazı dilinde pur), porìn- "yaşamak" (yazı dilinde purìn- = Tü. barın-), vb., 2) Ünlü uyumunun daha yaygın olması: yal-sam "köyler" (yazı dilinde yal-sem), çol pak "taş gibi" (yazı dilinde çul pek), vb., 3) Sözlük farklar.

II. Yakutça-Türkçe deneyi

1. Olorbuttâğar ülelêbit orduk = Çalışmak oturmaktan (harf. "oturmaktan çalışmak") daha iyi(dir).

2. Min ubayım saha oskuolatığar bâr = Benim ağabeyim Yakut okulundadır.

3. Bihigi at mïnen barıahpıt = Biz at(a) binip gideceğiz.

4. Haydah oloroğut? = Nasılsınız? (harf. "Nasıl yaşıyorsunuz?")

5. En olus türgennik sañarağın = Sen çok hızlı konuşuyorsun.

6. Min sahalì kıratık öydüübün = Ben Yakutça(yı) biraz anlarım.

7. Bihigi sarsıarda erde turabıt = Biz sabahleyin erken kalkarız.

8. İti oğo tüün ıtìr = O çocuk gece(leri) ağlar.

9. Miehe sıttık hâta uonna holuoha nâda = Bana yastık kılıfı ile galoş gerek.

10. Bu son sieğe olus kılgas = Bu ceket(in) yen(leri) çok kısa.

Yukarıdaki Yakutça cümleler ve Türkçe karşılıkları açıkça göstermek- tedir ki Yakutça ile Türkçe arasında da karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur. Bu, at vb. gibi kimi sözlerin Yakutça ile Türkçede ortak olmasının karşılıklı anlaşabilmeye yetmeyeceği açıktır. Olor- (otur-), orduk (artık), bâr (var), bihigi (biz), sıttık (yastık) vb. gibi denktaş sözlerin Yakutçaları o denli farklıdır ki bunları kestirebilmek olanaksızdır. O halde Yakutça da bir lehçe ya da diyalekt değil, akraba fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

Bazı Türk dili bilginleri, örneğin Nemeth ve Arat, Ana Türkçedeki sözbaşı /y/ foneminin Yakutçada /s/ye Çuvaşçada da öndamaksıl (palatal) /š/ fonemine dönüştüğüne bakarak, bu iki dil arasında bir yakınlık olduğunu savunmuşlardır. Ancak, bu kadarcık bir benzerliğin Yakutça ile Çuvaşça arasında bir anlaşılabilirlik sağlayamayacağı açıktır. Ana Türkçede /y/ fonemi ile başlayan sözler, Yakutça ile Çuvaşçadaki başka önemli seslik değişmeler sonucu, birbirlerinden çok farklı bir duruma gelmişlerdir. Örneğin Çuv. šul = Yak. suol "yol", Çuv. šuk = Yak. suoh "yok", Çuv. šur = Yak. sâs "ilkbahar" (Tü. yaz), Çuv. šiççí = Yak. sette "7", vb. Yakutça ile Çuvaşçanın birbirinden ne kadar farklı olduğunu birkaç cümle karşılaştırması ile daha iyi anlayabiliriz:

Çuv. Mínle purìnatìr? = Yak. Haydah oloroğut? "Nasılsınız?"

Çuv. Manìn puš ıralat = Yak. Bahım ıalcar "Başım ağrıyor"

Çuv. Ìšta purìnatìr? = Yak. Hanna oloroğut? "Nerde oturuyorsu- nuz?"

Çuv. Epí ku kilte purìnatìp = Yak. Min bu cieğe olorobun "Ben bu evde oturuyorum"

Çuv. Esir ku šınna píletír-i? = Yak. Ehigi bu kihini bileğit duo? "Siz bu adamı tanır mısınız?"

Çuv. Epí ku šınna layìh píletíp = Yak. Min bu kihini üçügeydik bilebin "Ben bu adamı iyi tanırım".

Yukarıdaki cümlelerden açıkça görüleceği üzere, Yakutça ile Çuvaşça arasında da karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur.

Yakutça, 1970 sayımlarına göre, 296.000 kişi tarafından konuşulur ve üç diyalekti vardır: 1) Nam-Aldan diyalekti (hatın "kadın", serïn "serin; serinlik"), 2) Kangal-Vilyuy diyalekti (hotun, sörüün), 3) Dolgan diyalekti (katun, serüün). Yakutistan'dan uzakta, Taymır'da konuşulan Dolgan diyalekti, görüldüğü gibi, daha arkaik özellikler gösterir ve Tunguzca sözlerle doludur. Yakut yazı dili Vilyuy diyalekti üzerine kurulmuştur.
Türk Dili, Cilt XXXVII, Sayı 318, Mart 1978
II

Bu yazı dizisinin birinci bölümünde Çuvaşça ve Yakutçayı Türkçe ile karşılaştırarak bu akraba dillerin Türkçeden ve birbirlerinden ne denli farklı olduklarını belirtmiştik. Dizinin bu bölümünde Türkçeyi öbür Türk dil ve diyalektleriyle karşılaştıracağız.

III. Tuvaca-Türkçe deneyi

1. Siler kaynâr bar çor siler? = Siz nereye gidiyorsunuz?

2. Siler kaynâr-la çoruksay-dır siler, ınâr bar men = Siz nereye git- mek istiyorsanız (ben de) oraya gideceğim.

3. Çâşkın hûñdan kudupkan ışkaş çâp tur = Yağmur bardaktan bo- şanırcasma (harf. "kovadan dökülüyormuş gibi") yağıyor.

4. Uluğ hünde çılığ bolur bolza hemelêr bis = Pazar günü (harf. "bü- yük günde") (hava) sıcak olursa kayıkla gezeceğiz.

5. Sêñ-bile kadı çorup şıdavastır men, çüğe dêrge ajılım dozulbân = Seninle birlikte gidemem, çünkü işim bitmedi.

6. Küzêr bolzuñca çuğâlâr men = İstersen, anlatırım.

7. Ol duğayın bis düün çuğâlaşkan bis = o(nun) hakkında biz dün ko- nuşmuştuk.

8. Zavottuñ medêzi şağda-la edipken bolgaş ajılçınnar çana bergen = Fabrikanın düdüğü çoktan öttü ve işçiler (evlerine) döndü(ler).

9. Ol kiji bolgançok-la ârıp turgan bolza-da, eki öörenikçi çorân = O, genellikle sık sık hastalanıyor idiyse de, iyi (bir) öğrenci idi.

10. Büğü deleğeyde dayın küzêr ulus çok = Bütün dünyada savaş iste- yen (hiçbir) ulus yok(tur).

Yukarıdaki Tuvaca cümlelerle bunların Türkçe karşılıklarından açıkça görüleceği üzere Tuvaca ile Türkçe arasında da karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfırdır. Bazı cümlelerde geçen ulus, kiji (kişi), bis (biz), düün (dün) vb. gibi sesçe ve anlamca aynı ya da birbirine yakın bir-iki sözün Tuvalarla Türklerin anlaşmalarını sağlayamayacağı açıktır.

Tuva dili ancak Sovyet devriminden sonra yazı dili olabilmiş Türk diyalektlerindendir. 1959 sayımına göre 100.000 kişi tarafından konuşulan Tuvacanın dört diyalekti vardır: Orta, Batı, Kuzey-Batı ve Güney Batı diyalektleri. Yazı dili Orta diyalekt üzerine kurulmuştur. 500-600 kişi tarafından konuşulan ve bazı Sovyet Türkologlarınca Tofalarskiy Yazık (Tofa dili) diye adlandırılan Tofaca da Tuva dilinin bir diyalektidir.

IV. Hakasça-Türkçe deneyi

1. Çılığ kün polar típ, pís niyik tonanıp algabıs = (Hava) ılık (harf. "ılık gün") olur diye, biz hafif giyindik.

2. Sin çí parçazıñ ma? = Sen de gidecek misin?

3. Kün sıhhannañ per, pís pis kilometr irt pargabıs = Güneş doğdu- ğundan (harf. "güneş çıktıktan") beri, biz beş kilometre yol almışız.

4. Hacan toğıstı tôssañ, pís sınıhtirga kilerbís = iş bittiği zaman (harf. "ne zaman işi bitirirsen"), biz denetlemeğe geleceğiz.

5. Ol mağa köp çahşı nime it salgan = O bana çok iyilik (harf. "iyi şey") etmiştir.

6. Sírerge par kilerge miníñ mâm çoğıl = Size gelmek için vaktim yok.

7. Min kirek knigalarnı tap algam = Ben gerek(li) kitapları elde ettim.

8. Anıñ üçün ahça tölirge ayastığ = Onun için para ödemek yazık (olur).

9. Ol şkolanı am dâ tôspan = O, okulu henüz bitirmedi.

10. Min sírerzer tañda kilerbín, nêke = Ben size yarın gelirim, belki.

Bu Hakasça cümlelerin hiçbirisinin biz Türklerce anlaşılamıyacağı açıktır. Bir Hakasın da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarım anlayamıyacağını kesinlikle

söyleyebiliriz. O halde Hakasça ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı da sıfırdır ve Hakasça da bir diyalekt değil, akraba fakat ayrı ve bağımsız bir dildir. Bazı Türk dili bilginleri, çok heceli sözlerin sonundaki /g/ fonemini korumuş oldukları için, Tuvaca ile Hakasçayı bir gruba sokarlar. Bu doğru değildir. Çünkü Tuvaca ile Hakasça pek çok seslik (phonetic) farklarla birbirlerinden kesin olarak ayrılır: 1) Eski Türkçe /d/ fonemi Tuvacada korunduğu halde Hakasçada /z/ye dönüşmüştür: Tuv. adak = Hak. azah ("ayak"), Tuv. bedik = Hak. pözík "yüksek" (=Tü. büyük); 2) Eski Türkçe önses /ç/ fonemi Tuvacada /ş/ye, Hakasçada ise /s/ye değişmiştir: Tuv. şap- = Hak. sap- "dövmek", Tuv. sın = Hak. sın "gerçek"; 3) Eski Türkçe sonses /ş/ fonemi Tuvacada korunduğu halde Hakasçada /s/ fonemine dönüşmüştür: Tuv. baş = Hak. pas "baş", Tuv. beş = Hak. pis "5"; 4) Eski Türkçe ünlüler arası /ş/ fonemi Tuvacada /j/ye, Hakasçada ise /z/ye değişmiştir: Tuv. kiji = Hak. kízí "kişi", Tuv. ejik = Hak. ízík "kapı" (=Tü. eşik), vb. Bu gibi seslik farklara biçimlik (morphological) ve sözlük (lexical) farklar da eklenince Tuvaca ile Hakasça arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı büyük ölçüde düşmüştür. Aynı anlamdaki birkaç cümle bu iki dil arasındaki farkı daha iyi gösterecektir:

Tuv. Kandığ amıdırap çor siler? = Hak. Haydi çurtağlapçazar? "Nasılsınız?"

Tuv. Çüğe ınçâr algırıp tur sen? = Hak. Noğa idi hıshırçazıñ? "Niye öyle bağırıyorsun?"

Tuv. Men öörenikser men = Hak. Min ügrenerge hınçam "Ben öğrenmek istiyorum"

Tuv. Kaş harlığ siler? = Hak. Nince çastığzar? "Kaç yaşındasınız?"

Tuv. Bejen harlığ men = Hak. İlíg çastığbın "Elli yaşındayım"

Tuv. Kırgan dep sanattınar eves siler = Hak. Apsah sanala çoğılzar "Yaşlı sayılmazsınız".

Yukarıdaki cümleler Hakasçanın Tuvacadan biçimlik ve sözlük bakım- larından da ne denli farklı olduğunu açıkça göstermektedir.

Hakasça da Sovyet devriminden sonra yazı dili olmuştur. 1926'da düzenlenen ilk Hakas alfabesi Kiril asıllı idi. 1929'da bu alfabe Latin alfabesi ile değiştirildi. 1939'dan sonra ise Hakasça yine Kiril alfabesi ile yazılmağa başlandı. Kısa aralıklarla yapılan bu alfabe değişiklikleri Hakasçanın yazı dili olarak gelişmesini biraz geciktirmişse de bugün Hakas dilinde oldukça zengin bir edebiyat meydana gelmiştir.

1970 sayımına göre. 67.000 kişi tarafından konuşulan Hakasçanın birçok diyalektleri vardır: Sağay, Kaç, Koybal, Beltir, Kızıl ve Sor. Yazı dili Kaç ve Sağay diyalektleri üzerine kurulmuştur.
V. Altayca-Türkçe deneyi

1. Avtomobil atka körö sürekey türgen barıp cat = Otomobil attan (harf. "ata göre") çok daha hızlı gider.

2. Turanıñ tıştında câş câp çat = Dışarıda (harf. "evin dışında") yağmur yağıyor.

3. Mege şkolgo bargalaktang ozo lozuñ biçip alar kerek = Okula gitmeden önce yazı(mı) yazmam gerek (harf. "Bana okula gitmeden önce yazı yazmak gerek").

4. Añdap kuştap harar bolzoğor men kojo bararım = Ava gitmek niyetinde iseniz ben (de sizinle) birlikte gideceğim.

5. Ol onçozınañ ozo cortop oturdı = O, herkesten önce gitti.

6. Keçe eñirde bis kinodo bolgonıbıs = Dün akşam biz sinemada idik.

7. Bu biçik cûkta çıkkan = Bu kitap yakında çıktı.

8. Ol cürüminde köp cakşı ulus körgön = O, yaşamı boyunca birçok iyi insan görmüş(tür).

9. Nemelerdi turağa kiydirip salıñ! = Eşyaları eve taşıyın!

10. Nemeler kayırçakka battı = Eşyalar sandığa sığdı.

Bu Altayca cümleleri Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş bir Türk'ün anlıyamayacağı ortadadır. Bir Altaylı da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlıyamaz. O halde Altayca ile Türkçe arasındaki anlaşılabilirlik oranı sıfır ya da sıfıra çok yakındır diyebiliriz.

1970 sayımına göre 56.000 kişi tarafından konuşulan Altayca, Sovyet devriminden sonra yazı dili olmuştur. Altaycanın birçok diyalektleri vardır. Bunlar iki grupta toplanabilir: 1) Kuzey diyalektleri (Tuba, Kumandı ve Çalkandı), 2) Güney diyalektleri (Altay, Telengit ve Teleut). Yazı dili güney diyalektleri üzerine kurulmuştur.
VI. Kırgızca-Türkçe deneyi

1. Men kün sayın erte turamın = Ben her gün erken kalkarım.

2. Krovatımdı cıynaymın, cûnamın = Yatağımı toplarım (ve) yıkanırım.

3. Siler çaşsıñar, ösösüñör, keleçektin êsi bolosuñar = Sizler genç- siniz, büyüyeceksiniz (ve) geleceğin sahip(ler)i olacaksınız.

4. Ukpayt dep uşak aytpa, bilbeyt dep ûru kılba = İşitmez(ler) diye dedi-kodu yapma (harf "söyleme") bilmez(ler) diye hırsızlık etme (harf "kılma").

5. Al ôru, mına oşonduktan iştebeyt = O, hasta; işte bu nedenle çalışmıyor.

6. Men emdigiçe erteñ menenki tamaktı içe elekmin = Ben henüz (harf. "şimdiye değin") kahvaltı etmedim.

7. Erteden beri tamak ozana elekmin = Sabahtan beri ağzıma yemek koymadım.

8. Anın oşondoyun men eçak ele bilçümün = Onun böyle olduğunu ben çoktan beri biliyordum.

9. Aba ırayı özgördü = Hava (harf. "hava durumu") değişti.

10. Cerdin beti caykı caşıl ırañdan acırap,kubargan = Yeryüzü(harf.

"yerin yüzü") yazdaki yeşil rengini yitirip sarardı.

Yukarıdaki Kırgızca cümleleri Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş Türkiyeli bir Türk'ün anlaması olanaksızdır. Birinci cümledeki men "ben" ve kün "gün" sözleri anlaşılsa bile kün sayın "her gün", erte "erken" ve turamın "kalkarım" söz ve söz grupları bilinemiyeceğinden cümle anlaşılmayacaktır. İkinci cümledeki Rusça asıllı krovat "yatak, karyola" sözü, büyük bir olasılıkla, Türkçedeki Fransızca asıllı kravat sözü ile karıştırılacak ve cümledeki öbür iki söz de anlaşılamıyacağından cümleye doğru anlam verilemiyecektir. Sözü uzatmak gereksiz. Kırgızca Türklerce anlaşılamıyacak kadar farklıdır. Kırgızlar da, özel olarak çalışıp öğrenmedikçe, Türkçeyi anlıyamazlar. Bu durumda, Kırgızca bir diyalekt değil, dildir diyebiliriz. Gerçek de budur.

Kırgızca Türk dilleri içinde en çok Altaycaya yakındır. Bununla birlikte birçok seslik, biçimlik ve sözlük farklarla ondan ayrılır. Aşağıdaki birkaç cümle karşılaştırması Kırgızca ile Altayca arasındaki farkı göstermeğe yetecektir sanırız:

Alt. Men bojoboy cadım = Kırg. Menin ubaktım çok "Benim (hiç) vaktim yok"

Alt. Bu ton oğo elbek = Kırg. Bul içik ağa çong "Bu kürk ona büyük"

Alt. Nemelerdi turağa kiydirip salıñ = Kırg. Buyumdardı üygö kirgizin "Eşyaları eve taşıyın (harf. "eve sokun")"

Alt. Bu kerek eki çıldın turkunına çöyilip cat = Kırg. Bul cumuş eki cılga sozulup ketet "Bu iş iki yıl sürer"

Alt. Bastırazı cüs salkoboy tudulgan = Kırg. Bardığı cüz som karacattaldı "Toplam yüz ruble harcanıldı"

Alt. Mende slerge kirerge oyum cok = Kırg. Silerdikine kirüügö ubaktım çok "Sizin (eve) girmek için vaktim yok"

Alt. Kandıy curtap turarıgar? = Kırg. Kanday turasıñar? "Nasılsınız?"

Kırgızlar çok eski bir Türk halkıdır. Bununla birlikte Kırgızca ilk kez Sovyet devriminden sonra yazı dili olmuştur. Kırgızca 1924 ile 1926 yılları arasında Arap alfabesi, 1928 ile 1940 yıllan arasında da Latin alfabesi ile yazılmıştır. 1940'tan beri de Kiril alfabesi ile yazılmaktadır.

Kırgızca, 1970 sayımına göre, 1.452.000 kişi tarafından konuşulur. Üç diyalekti vardır: Kuzey, Güney-Batı ve Güney-Doğu diyalektleri. Kırgız yazı dili Kuzey diyalekti üzerine kurulmuştur.

VII. Özbekçe-Türkçe Deneyi

1. U kelgändä edi kinogä barär edik = O gelmiş olsaydı sinemaya giderdik.

2. İşlägändä körä däm äliş yahşi = Dinlenmek çalışmaktan daha iyidir.

3. Şudgår ådamlar bilän tolä edi: birisi häydäyåtir, birisi målä båsäyåtir, båskaläri ketmån çåpäyåtir = Tarla insanlarla dolu idi: birisi çift sürüyor, birisi (yeri) tırmıkla temizliyor, başkaları da çapa çapalıyor(lardı).

4. Yer kuyåş ätråfidä äylänädi = Dünya güneş(in) etrafında döner.

5. Åldin åwkatlängänlär stoldän turişä yatibdi = Önceden yemek yemiş olanlar masadan kalkıyorlardı.

6. Papiros çekäsiz mi? = Sigara içer misiniz (harf. "çeker misiniz")?

7. İkki tåmåni teñ üçburçäk teñ yånli üçburçäk deb äytilädi = İki kenan eşit üçgen(e) eşkenar üçgen adı verilir.

8. Ulär bir-biri bilän gäpirişmäydi = Onlar birbirleri ile konuşmuyorlar.

9. Akämniñ balälärigä häm men karäymän = Ağabeyimin çocuklarına da ben bakıyorum.

10. Åpäsiniñ yumuşlärigä karäşä başlädi = Ablasına yardım etmeğe başladı (harf. "Ablasının işlerine bakmağa başladı").

Özbekçe ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfır değilse bile ona yakın derecede düşüktür. Papiros çekäsiz mi gibi çok kısa bir cümlede bile anlamı bilinmiyen bir söz o cümlenin anlaşılmasına engel olur.

1970 sayımına göre 9.195.000 kişi tarafından konuşulan Özbekçe Çağataycanın bir devamı sayılabilir. Özbekçe 1927'ye kadar Arap alfabesiyle, 1927 ile 1938 yılları arasında da Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1938 yılından beri ise yeni Kiril alfabesi ile yazılmaktadır.

Özbekçenin birçok diyalektleri vardır. Bunlar üç grupta toplanabilir: 1) Kıpçak diyalektleri, 2) Oğuz diyalektleri, 3) Karluk-Çiğil-Uygur diyalektleri. Kıpçak ve Oğuz diyalektlerinde 8 ünlü sistemi ve ünlü uyumu korunduğu halde, Özbek yazı dilinde 6 ünlü vardır ve ünlü uyumu bozulmuştur.
VIII. Uygurca-Türkçe deneyi

1. Adättikigä kariganda bügün köpräk işliduk = Her zamankine göre bugün daha çok çalıştık.

2. Uniñga kariganda bu ärzänräk ämäs mu? = Ona bakarak bu daha ucuz değil mi?

3. Pulni poçta arkilik äwättim = Parayı posta aracılığı ile yolladım.

4. Män här yäkşänbä küni teatrga baridiğanmän = Ben her pazar günü tiyatroya giderdim.

5. Äjdiha ot çeçip şirgä karap umtuldi = Ejderha ateş saçarak arslana doğru saldırdı.

6. Çivinlär yorukni räñni arälamdu? = Sinekler ışığı ve rengi fark eder mi?

7. Bizniñ tehi ügünüşimiz keräk = Bizim daha öğrenmemiz gerek.

8. Bu kommuna äzaliri mol hosul alimiz däp ciddiy işlävatidur = Bu komün(ün) üyeleri bol ürün almak için canla-başla çalışıyorlar.

9. U çoñkur tinivaldi vä kätmäk üçün asta kozgaldi = O derin-derin esnedi ve gitmek için yavaşça (yerinden) kalktı.

10. Siz bilän hoşlaşkini käldim = Sizinle vedalaşmağa geldim.

İşte, Yeni Uygurca 10 cümle ve Türkçe karşılıkları! Bu cümlelerde biz Türklerin kolayca ayırt edebileceği adät "adet", bügün "bugün", bu, män "ben", här "her",

kerät "gerek" vb. gibi Türkçe karşılıklarına çok yakın bazı sözler var. Ancak, daha önce de belirttiğim gibi, bir cümlede bir ya da birkaç sözün bilinmesi o cümlenin tam ve doğru olarak anlaşılmasına yetmez. Cümledeki bütün sözlerin ve morfemlerin bilinmesi gerekir. Bu da özel olarak çalışıp öğrenmekle olur. O halde, Yeni Uygurca da bir diyalekt değil, dildir diyebiliriz.

Uygurca Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sin-kiang eyaleti ile SSCB'nin Kazak, Kırgız, Özbek Ve Türkmen Cumhuriyetlerinde konuşulur. Çin'deki Uygurların sayısı 3.900.000 kadardır. SSCB'nde ise, 1970 sayımlarına göre, 173.000 Uygur vardır.

Uygurca da, Özbekçe gibi, eski Çağatay yazı dilinin devamı sayılır. Çin'deki Uygurlar son zamanlara kadar düzeltilmiş Arap alfabesini kullanıyorlardı. 1959'da toplanan Sin-kiang Uygur Bölgesi İkinci Dilbilimciler Kongresinde Uygurca için Latin asıllı yeni bir alfabe kabul edilmiştir. Çin'deki Uygurlar dillerini bugün bu yeni alfabe ile yazmaktadırlar. SSCB'ndeki Uygurlar ise 1930'dan 1946'ya kadar Latin alfabesini kullanmışlar, 1946'da bu alfabeyi Kiril alfabesi ile değiştirmişlerdir.

Uygurcanın pek çok diyalektleri vardır. Bunlar üç grupta toplanabilir: 1) Kuzey-Batı diyalekti ya da Orta diyalekt (Bu diyalekt şu ağızlardan oluşur: Turfan, Kuça, Aksu, Kaşgar, Yarkend, İli, Urumçi, Komul, Karaşar, Korlin), 2) Doğu ya da Lobnor diyalekti, 3) Güney ya da Hotan diyalekti.

IX. Tatarca-Türkçe deneyi

1. Ana şatlığınnan yılap cibärdí = Anne sevincinden ağlamağa başladı.

2. Bízníñ bakçada çiyä, karlığan häm kura cilägí kuwakları üsä = Bizim bahçede vişne, frenk üzümü ve ahududu ağaçlan yetişir.

3. Bízníñ uram zur uram = Bizim cadde büyük (bir) cadde(dir).

4. Atlıyk duslar alga taban! = Yürüyelim, dostlar ileri doğru!

5. Yak-yüninä karanıp ozın ozın atlıy = Yanına yöresine bakınarak uzun adımlarla yürüyor (harf. "uzun uzun adımlar atıyor").

6. Anıñ maturlığı miní tañga kaldırdı = Onun güzelliği beni şaşırttı.

7. Bay bay öçín tırışa, yarlı yarlığa bulışa = Zengin, zengin için çalışıp çabalar, yoksul (da) yoksula yardım eder.

8. Yañgırlar yawgalasa da cir älí dımga tuymadı = Çok yağmur yağmasına rağmen yer henüz neme doymadı.

9. Ul irtän altı säğattä tora, zaryadka yasıy, salkın suw bílän yuwına = O, sabah saat altıda kalkar, jimnastik yapar (ve) soğuk su ile yıkanır.

10. Yıl ahırına bik küp torak yortlar faydalanuwga tapşırılaçak = Yıl sonuna (kadar) pek çok yaşama evler(i) istifadeye sunulacak.

Yukarıdaki 10 Tatarca cümle ile bunların Türkçe karşılıklarından açıkça görüleceği gibi, Tatarca ile Türkçe arasında pek çok seslik, biçimlik ve sözlük farklar vardır: yılap "ağlayıp", cir "yer", ul "o", bik "pek", öçín "için", miní "beni", yün "yön, taraf", bílän "ile", vb.; atlıyk "yürüyelim", atlıy "yürüyor", tora "kalkar", alga "ileriye", bízníñ "bizim", vb.; çiya "vişne", karlığan "frenk üzümü", kura cilägí "ahududu", kuwak "«ğaç, çalı", üs- "büyümek, yetişmek", uram "cadde, sokak", zur "büyük", al "ön, ileri", taban "... doğru", yak "yan, taraf", karan- "bakınmak", matur "güzel", tañga kaldır- "hayrette bırakmak, şaşırtmak", bay "zengin", yarlı "yoksul", dım "nem", irtän "sabah", tor- "kalkmak", zaryadka "jimnastik", yasa- "yapmak", salkın "soğuk", yuwın- "yıkanmak", küp "çok", torak yort "yaşama evi, apartman", tapşır- "vermek, tevdi etmek, sunmak", vb. Görüldüğü gibi, Tatarca ile Türkçe arasında birçok seslik, biçimlik ve sözlük ayrılıklar vardır. Bir dilin diyalektleri arasında bu kadar çok ayrılık olmaz. O halde, bizde, Tümtürkçü duygular ve kaygılarla "Kazan Türkçesi", ya da "Kazan şivesi" diye adlandırılan Tatarca, Türkçenin bir diyalekti değil fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

Tatarca, Kıpçak grubu Türk dillerindendir. Tatar adı Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Orhon yazıtlarında geçmektedir: Otuz Tatar, Tokuz Tatar ya da sadece Tatar. Ancak, Orhon yazıtlarında geçen bu ethnic adlar Türk boylarının değil, Moğol boylarının adlarıdır. Türkçe konuşan Tatarların ortaya çıkışı Altın Ordu devleti dönemine rastlar. Bugünkü Tatarlar, büyük bir olasılıkla, Volga Bulgarlarının Çingiz ordularındaki Türk (Kıpçak) ve Moğol boyları ile karışmaları sonucu oluşmuş bir Türk halkıdır.

Geçen yüzyıl ortalarına kadar yazı dili olarak Çağataycayı kullanan Tatarlar bu dönemde kendi yerli diyalektleri ile yazmağa başlamışlar ve bugünkü Tatar yazı dilinin temelini atmışlardır. Tatarca 1927'ye kadar Arap, 1927 ile 1939 yıllan arasında da Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1939'dan başlayarak Tatarca Kiril asıllı yeni Tatar alfabesi ile yazılmaktadır.

Tatarca, 1970 sayımlarına göre, 5.931.000 kişi tarafından konuşulur. Bu nüfusun % 30'u, merkezi Kazan şehri olan Tatar ÖSSC'nde, % 70'i de SSCB'nin öbür cumhuriyet ve bölgelerinde yaşamaktadır.

Tatarcanın üç diyalekti vardır: 1) Orta diyalekt ya da Kazan diyalekti (birçok ağızlan vardır), 2) Batı ya da Mişer diyalekti (Penza, Gorkiy, Ulyanov, Saratov, Volgograd, Astrakhan ve Kuybışev bölgeleri ile Mordvin, Çuvaş ve Başkurt ÖSSC'nde konuşulan Tatar ağızları), 3) Doğu ya da Sibirya diyalekti (Bu diyalekte

Tobol, Saz Ayağı, Tümen, Tevriz ve Tara adlarındaki Batı Sibirya Tatar ağızları girer). Tatar yazı dili Orta diyalekt üzerine kurulmuştur.
X. Başkurtça-Türkçe deneyi

1. Häzír ük kuzgalayık, yukha huñlarbız = Hemen şimdi kalkalım, yoksa geç kalacağız.

2. Hin toğrolokto aytkanda yaratmayhıñ = Sen, gerçek söylenilince, hoşlanmıyorsun.

3. Uynap höylähäñ dä uylap höylä = Şaka söylesen de düşünüp söyle. 4. Üzíníñ zur bähíthízlíkkä osrağanın hizä = Kendisinin büyük (bir) bahtsızlığa uğradığını hissediyor.

5. Bında öyzär taştan matur itíp halıngandar, tübälärín arış halamdarı mínän yapkandar = Burada, evler, taştan güzel (bir şekilde) yapılmış; çatılarını (da) çavdar sapları (harf. "samanları") ile örtmüşler.

6. Yulga irtängí halkında sığırbız = Yola sabah serinliğinde çıkacağız.

7. Säğät östö huktı = Saat üçü vurdu.

8. Bawzıñ ozono, hüzziñ kıskahı yakşı = İpin uzunu, sözün (ise) kısası iyi(dir).

9. Alt alhañ hınap al, aksa alhañ hanap al = At al(ı)rsan, sınayıp al, para al(ır)san sayıp al.

10. Kistärín min öyzä bulam = Akşamları ben evde olurum.

Yukarıdaki Başkurtça cümlelerin hiçbirisinin Türkiyeli Türklerce anlaşılamıyacağı açıktır. Sägät östö huktı gibi çok kısa ve yalın bir cümleyi anlamak için bile şu ön bilgiler gereklidir: 1) Arapça sâ'at "saat" sözü, Başkurtçada, ilk hecedeki uzun /a/ foneminin kısalması, ikinci hece başındaki gırtlak patlayıcısı ayn'ın /g/ fonemine dönüşmesi ve sözün tümüyle öndamaksıllaşması (palatalization) sonucu, sägät biçimini almıştır; 2) Eski Türkçenin ilk hecedeki /ü/ ünlüsü Başkurtçada, kurallı olarak, zayıf (reduced) ve kısa /ö/ ünlüsüne, söziçi (medial) ve sözsonu (final) /ç/ fonemi de /s/ye değiştiğinden, Ortak Türkçe üç "3" sözü Başkurtçada ös biçimini almıştır; 3) Eski Türkçe sözbaşı (initial) /s/ fonemi Başkurtçada kurallı olarak /h/ye dönüştüğünden, ilk hecedeki /o/ ünlüsü de yine kurallı olarak /u/ya değiştiğinden, Ortak Türkçe sok- "vurmak" edimi Başkurtçada huk- biçimini almıştır. İşte, ancak bütün bu bilgiler bilindikten sonradır ki Sägät östö huktı gibi Başkurtça bir cümle "Saat üçü vurdu" tarzında anlaşılabilir.

1970 sayımlarına göre 1.240.000 kişi tarafından konuşulan Başkurtça ancak Sovyet devriminden sonra yazı dili olabilen Türk diyalektlerindendir. Başkurtça 1929'a

kadar Arap, 1929'dan 1939'a kadar Latin alfabesiyle yazılmıştır; 1939'dan başlayarak da Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Başkurtçanın iki diyalekti vardır: Doğu ya da Kuvakan diyalekti, Güney ya da Yurmat diyalekti. Doğu diyalektinin beş ağzı vardır: Ay, Argayaş, Salyut, Miyas ve Kızıl. Güney diyalektinin ağızları da şunlardır: İk-Sakmar, Orta ağız, Kara-İdil, Dem, Güney-Batı ağızları. Başkurtçanın Doğu ve Güney diyalektleri arasında önemli fonemik ve seslik (phonetic) farklar vardır. Güney diyalektinin Güney-Batı ağızları öteden beri Tatarcanm etkisi altındadır. Başkurt yazı dili Doğu diyalekti üzerine kurulmuştur.

Ana dilleri Tatarca olan bazı dilciler, örneğin Saadet Çağatay ve Ahmet Temir, Başkurtçayı "Kazan Türkçesi" ya da "Kazan Şivesi" diye adlandırdıkları Tatarcanın bir 'ağız'"ı sayarlar (bkz. S. Çağatay, Türk Lehçeleri Örnekleri II: Yaşayan Ağız ve Lehçeler, s. 70-72 ve A. Temir, "Kuzey Türkçesi", Türk Dünyası El Kitabı, s. 297). Bu görüşe katılmak güçtür. Çünkü, Başkurtça, Tatarca ile aynı alt-gruba (Kıpçak grubunun Tatar-Başkurt alt-grubu) girmekle birlikte, bazı önemli farklarla ondan ayrılır. Bu farkların başlıcaları şunlardır:

1) Söz ve ek başındaki /s/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada /h/ye değişir: Tat. sarık = Bşk. harık "koyun", Tat. soñ = Bşk. huñ "son, sonra; geç", Tat. bulsa = Bşk. bulha "olsa", Tat. tuktasın = Bşk. tuktahın "dursun", vb.

2) Ortak Türkçe /ç/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada /s/ye dönüşmüştür: Tat. çap- = Bşk. sap- "koşmak", Tat. çalgı = Bşk. salgı "orak, tırpan", Tat öçín = Bşk. ösön "için", Tat. kiç = Bşk. kis "akşam", Tat. çäç = Bşk. säs "saç" (<< *çäç << saç), vb.

3) Söziçi ve sözsonu /z/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada ötümlü dişlerarası sızıcısı (voiced interdental fricative) /z/ye değişmiştir.

4) Söziçi ve sözsonu /s/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada ötümsüz dişlerarası sızıcısı (voiceless interdental fricative) /s/ye değişmiştir.

5) Başkurtçada Tatarcada bulunmayan dudak uyumu vardır: Tat. yoldız = Bşk. yondoz "yıldız", Tat. yöriy = Bşk. yöröy "yürüyor", Tat. kölímsírä- = Bşk. kölömhörä- "gülümsemek", Tat. öçín = Bşk. ösön "için" vb.

6) Sözbaşı /y/ fonemi Tatarcada /ı/ ile /i/den önce kurallı olarak, bazı sözlerde /c/ fonemine değiştiği halde, Başkurtçada /ı/ ile /i/den önce de korunmuştur: Tat. cidí = Bşk. yítí "7", Tat. cibär- = Bşk. yíbär- "göndermek", Tat. cılı = Bşk. yılı "sıcak, ılık", vb.

7) Arapça-Farsça ödünçlemelerdeki sözbaşı /c/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada kurallı olarak /y/ye dönüşür: Tat. cawap = Bşk. yawap "cevap, yanıt", Tat. can = Bşk. yän "yan", Tat. comga = Bşk. yoma "cuma", vb.

8) {-DA} ve {-DI} eklerinin başındaki /d/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada ünlülerden sonra /n/ fonemine dönüşür: Tat. kaladan = Bşk. kalanan "şehirden", Tat. karadı = Bşk. karanı "baktı" vb.

İşte, bu gibi seslik farklarla burada sözünü etmiyeceğimiz bazı önemli sözlük (lexical) farklar Başkurtçayı Tatarcadan ayırır. Bununla birlikte, aşağıdaki cümle karşılaştırmalarından da anlaşılacağı gibi, Tatarca ile Başkurtça arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı oldukça yüksektir:

Tat. Miña karadı = Bşk. Miñä karanı "Bana baktı"

Tat. İdíl kürmiy itík salmıylar = Bşk. İzíl kürmäy itík sismäyzär "Su(yu) görmeden çizme(yi) çıkarmazlar"

Tat. Min anı kiçä oçrattım = Bşk. Min unı kisä osrattım "Ben ona dün rastladım"

Tat. Cılı söyäk sındırmıy = Bşk. Yılı höyäk hındırmaş "Sıcak kemig(i) kırmaz"

Tat. Sin ni íşliysíñ? = Bşk. Hin nämä íşläyhíñ? "Sen ne yapıyorsun?"

Görüldüğü gibi, Başkurtça Tatarcaya yakındır. Ancak, Tatarlarla Başkurtlar arasındaki ethnic, kültürel ve politik ayrılıklarla Tatarca ile Başkurtçanın ayrı ayrı birçok diyalektleri bulunduğu gerçeği göz önünde tutulursa Başkurtçanın Tatarcadan ayrı bir yazı dili olduğu görüşü ağırlık kazanır. Tatarca ile Başkurtça arasındaki ilişki İsveççe ve Norveççe ile Danca (Danish) arasındaki ilişkiye benzetilebilir.
Genel Dilbilim Dergisi, Cilt II, Sayı 7-8, 1980

III

XI. Kazakça-Türkçe Deneyi

1. Sizben tanıskanıma öte kuwanıştımın = Sizinle tanıştığıma çok sevindim (harf. "çok kıvançlıyım").

2. Mağan kalanı aralatıp körsetiñizşi = Bana şehri gezdirip gösteriniz, lütfen.

3. Siz şetel tilderiniñ kaysısın bilesiz? = Siz yabancı dillerin hangisini biliyorsunuz?

4. Men azdap Nemisşe bilemin = Ben biraz Almanca biliyorum.

5. Mağan sizdiñ kala kattı unadı = Sizin şehr(iniz) benim çok hoşuma gitti.

6. Mağan konak üyge baratın joldı körsetiñizşi = Bana otele giden yolu gösteriniz, lütfen.

7. Tike jüre beriñiz, sodan soñ oñga burılıñız = Doğru yürüyünüz, ondan son(ra) sağa dönünüz.

8. Halıkaralık hat-habardı kay jerde kabıldaytının aytıñızşı = Yurtdışı (harf. "uluslararası") mektupları nerde kabul ettiklerini söyler misiniz, lütfen?

9. Mağan sizdiñ kalanıñ suwreti bar otkrıtkanı beriñizşi = Bana sizin şehr(iniz)in resmi bulunan (bir) posta kartı veriniz, lütfen.

10. Mağan jöteldi basatın däri beriñizşi = Bana öksürüğü kesen (harf. "basan, bastıran") ilâç veriniz, lütfen.

Yukarıdaki 10 Kazakça cümleyi Türk dil bilimi öğrenimi görmemiş, Kazakça bilmiyen bir Türkün anlaması olanaksızdır. Aynı durumda olan, başka bir deyişle Türkçe bilmiyen, bir Kazak da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlıyamaz. Kazakça ile Türkçe arasında pek çok seslik, biçimlik ve sözlük farklar vardır. O halde, Kazakça da bir diyalekt değil, akraba fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

1970 sayımlarına göre eski S.S.C.B.'de 5,299,000 Kazak vardır. Buna Çin'in Sinkiang eyaletinde yaşıyan 530,000 Kazakla, Afganistan ve Moğolistan'da yaşıyan Kazakları da eklersek Kazakların toplam sayısı 6,000,000'u bulur.

Kazakça geçen yüzyılın ortalarında yazı dili olmuş Türk diyalektlerindendir. 1929'a kadar Arap, 1929'dan 1939'a kadar da Latin alfabesiyle yazılan Kazakça 1940'tan bu yana Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Kazakçanın diyalektleri yoktur, fakat birçok ağzı vardır. Ancak, 1970 sayımına göre 236,000 kişi tarafından konuşulan ve Sovyet Türkologlarınca ayrı bir dil olarak kabul edilen Karakalpakça Kazakçaya çok yakındır ve pek-âlâ Kazakçanın bir diyalekti sayılabilir. Aşağıdaki birkaç cümle karşılaştırması Kazakça ile Karakalpakçanın birbirine ne denli yakın olduğunu göstermeğe yetecektir sanırız:

Kzk. Ol, awruw; sondıktan da ol jumıs istemeydi = Kklp. Ol nawkas, sandıktan da islemeydi "O, hasta; bunun için de çalışmıyor".

Kzk. Ağaynım, men munı tüsinbeymin = Kklp. Ağaynim, men bunı tüsinbeymen "Kardeşim, ben bunu anlamıyorum".

Kzk. Munı istep ülgere albaspınba dep korkamın = Kklp. Bunı islep ülgere almaspanba dep korkaman "Bunu çalışıp başaramaz mıyım diye korkuyorum".

Kzk. Hal-jağdayıñz kalay? = Kklp. Ahwalıñz kalay? "Nasılsınız?"

Kzk. Sen bul tuwralı estimep pe ediñ? = Kklp. Ya sen bul tuwralı esitpediñ be? "Yoksa sen bu(nun) hakkında (bir şey) işitmedin mi?"

Kzk. Onı eş zat kızıktırbaydı = Kklp. Onı heş närse kızıktırmaydı "Onu hiç(bir) şey ilgilendirmez".

XII. Nogayca-Türkçe Deneyi

1. Men barmasam eken şalıska hatın harsa eken = Keşke ot biçmeğe ben değil, kadın(ım) gitse!

2. Bulıt aşıldı da kün tağı kızdırıp basladı = Bulut açıldı ve güneş (ortalığı) ısıtmağa başladı.

3. Ol isti kutarar üşin men de baradıkenmen, sen de baradıkensiñ = O işi bitirmek için ben de gitmeliymişim, sen de gitmeliymişsin.

4. Men barayak ekenmen, mutıp kaldım = Ben gidecektim, (fakat) unuttum gitti (harf. "unutup kaldım").

5. Üyken yamgır yavsa, koy ıkka tartar, eski yelge tartar = Şiddetli (bir) yağmur yağarsa, koyun rüzgâr tutmayan yere, keçi (de) rüzgâra (karşı) gider (harf. "çeker").

6. Yuvırkan koydıñ yüninen etilgen = Yorgan, koyun yününden (harf. "koyunun yününden") yapılmış(tır).

7. Olar yılkıdı kaldırıp kaşkan = Onlar atı bırakıp kaçmış(lar).

8. Tegerşikler aylandı ama avtomobil kozgalmadı = Tekerlekler döndü ama otomobil hareket etmedi.

9. Eğer keşede yel toktasa kayık pan kıdıramız = Eğer akşamleyin rüzgâr dinerse kayıkla gezeriz.

10. Şaşuvdı soñga kaldıruvşı bir kolhoz da bolmavga kerek = Ekimi sona bırakan bir kolhoz bile olmamalı!

Yukarıdaki 10 Nogayca cümlenin Türklerce anlaşılabileceği iddia edilebilir mi? Hatın (kadın), bulıt (bulut), kün (gün, güneş), kızdırıp, başladı (başladı), yamgır (yağmur), yel, kayık vb. sesçe ve anlamca aynı ya da çok yakın denktaş sözler

kolayca tamnabilirse de Nogayca cümlelerin tüm olarak anlaşılması hemen hemen olanaksızdır. Belki 2. cümle bazı Türklerce anlaşılabilir: Bulıt aşıldı da kün tağı kızdırıp basladı "Bulut açıldı da gün dahi kızdırmağa başladı". Bu durumda, Nogayca ile Türkçe arasındaki anlaşılabilirlik oranının % 10 dolayında olduğu söylenebilir. Bu oran da Nogayca ile Türkçe arasındaki farkın dil farkı olduğunu gösterir.

1970 sayımlarına göre 52,000 kişi tarafından konuşulan Nogayca Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuş Türk (Kıpçak) diyalektlerindendir. Nogayca 1938'e kadar Latin alfabesiyle yazılmıştır. O tarihten beri de yeni Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Nogaycanın üç diyalekti vardır: 1) Asıl Nogay diyalekti (cas "genç", bişe "kadın", üyimis "evimiz", üyiñis "eviniz"; barayak "gidecek", keler "gelir, gelecek", iygimin "iyiyim", iygisiñ "iyisin", bizim; sözlük farklar), 2) Kara Nogay diyalekti (yas, bişe, üyimiz, üyiñiz; baracak, keler, iygimin, iygisiñ, biziñ "bizim"; sözlük farklar), 3) Ak Nogay diyalekti (jas, pişe, üyimiz, üyiñiz; barıyak, kelir, iygimen, iygisen, biziñ; sözlük farklar).

XIII. Karaçayca-Balkarca ve Türkçe Deneyi

1. Ahmat elge deri bardı = Ahmet köye kadar gitti.

2. Kart Azret bügün ertdenbla berç koluna cañı çalkını algandı = Yaşlı Azret bu sabah nasırlı eline yeni orağı almıştı.

3. Sabiyle tamadalarını aythanlarına tıñılay edile = Çocuklar, büyüklerinin anlattıklarını dinliyorlardı.

4. Ol kanatlım uçup barganlay atadı = O, kuşu uçarken vurur.

5. Keçe arası bolgandı, ol a alkın cuklamaydı = Gece yansı olduğu halde o hâlâ uyumuyor.

6. Ögüz aşırı arığandan kımıldamay tohtadı = Öküz çok yorulduğundan kımıldamaksızın durdu.

7. Sen boluşmasañ, men etallık tül edim = Sen yardım etmeseydin, ben (bu işi) başaramıyacaktım.

8. Ol tuwra tebregen edi, alay a sokurandı = O gidecekti, ama (sonra) fikrini değiştirdi.

9. Men kesimi cañılganımı añılayma = Ben yanıldığımı anlıyorum.

10. Anı caşawu alkın allındadı = Onun önünde henüz bütün bir yaşam var (harf. "Onun yaşamı henüz önündedir").

Yukarıdaki Karaçayca-Balkarca cümlelerin hiçbirisinin biz Türklerce anlaşılamıyacağı açıktır. Karaçay ve Balkarlar da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlıyamazlar. O halde, Karaçayca-Balkarca da bir diyalekt değil, fakat ayrı ve bağımsız bir Türk dilidir.

Karaçayca-Balkarca ancak Sovyet Devriminden sonra yazı dili olabilmiş Türk diyalektlerindendir. 1970 sayımlarına göre, SSCB'de 113,000 Karaçay ve 60,000 Balkar vardır. Karaçay-Balkar dili, adından da anlaşılabileceği üzere, iki diyalektten oluşur: Karaçay ve Balkar (Malkar). Bu iki diyalekt arasındaki başlıca fark, Karaçaycada sözbaşı /ç/ foneminin korunması (çaç "saç", çıbçık "kuş"), sözbaşı /y/ foneminin ise /c/ye dönüşmesi (cer "yer", col "yol"), Balkarcada da /ç/ foneminin ötümsüz katışık /ts/ye (tsats "saç"), sözbaşı /y/ foneminin ise ötümlü katışık /dz/ ya da /z/ye dönüşmesidir (dzer ya da zer "yer", dzıl ya da zil "yıl"). Yazı dili Karaçay diyalekti üzerine kurulmuştur.

XIV. Kumukça-Türkçe Deneyi

1. Avrumayğan başnı yavluk bulan baylamas = Ağrımayan başı mendille bağlamaz(lar).

2. İssilik olay güçlü çü, gatta adam suvdan çıkmağa süymey = Sıcak o kadar şiddetli ki, insan sudan çıkmak istemiyor.

3. Uçitel aytgan küyde etip, nasiplik taptım = Öğretmenin dediği gibi yapıp mutlu oldum.

4. Etilgen işni özler tergep karamak uçun brigadirler avlakga getdiler = Yapılan işi kendiler(i) denetleyip görmek için ekip başlan tarlaya gittiler.

5. Onuki tüz bolmak neden görüne dağı? = Onun haklı olduğu nereden belli?

6. Ol yığılma az kaldı = O, az kalsın düşüyordu.

7. Sen dom otdıhda bolacakmısan? = Sen dinlenme evine gidecek misin?

8. Cıyın tünegün boldu = Toplantı dün yapıldı.

9. Ol karkarasın yelemege bolmay = O, ayakları üzerinde duramaz.

10. Yer, Günnü aylanasından aylana = Yer, Güneşin çevresinde dolanır.

Yukarıdaki Kumukça cümleler Türkçeye yakın gibi görünüyorlarsa da anlaşılmaları kolay değildir. Belki ikinci cümle bazılarınca aşağı-yukarı

anlaşılabilir. Ama, bunun için de şu Kumukça sözlerin bilinmesi gerekir: issilik "sıcak, sıcaklık", olay "o kadar, öyle", çü "ki", gatta "hattâ", süymey "sevmez, sevmiyor". On cümleden birinin anlaşılabileceği kabul edilse bile Kumukça ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı yine de % 10 dolayında demektir. Bu ise çok düşük bir orandır ve Kumukçanın diyalekt değil, dil olduğunu gösterir.

1970 sayımlarına göre 189,000 kişi tarafından konuşulan Kumukça Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuştur. Kumukça 1929'a kadar Arap, 1929'dan 1938'e kadar da Latin alfabesiyle yazılmıştır; 1938'den beri ise Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Kumukçanın üç diyalekti vardır: Buynak, Hasavyurt, Kaytak diyalektleri. Yazı dili Buynak-Hasavyurt diyalektleri üzerine kurulmuştur. Yazı dili ile diyalektler arasında birçok seslik, biçimlik ve sözlük farklar vardır.

XV. Karayimce-Türkçe Deneyi

1. Sendir otnu suvba, yamanlıknı dostlukba = Ateşi su ile, düşmanlığı (da) dostluk ile söndür (harf. "Söndür ateşi su ile, düşmanlığı dostlukla").

2. Ullu edi kerki bu yarık ketsenin = Bu aydınlık gecenin güzelliği büyüktü (harf. "Büyük idi güzelliği bu aydınlık gecenin").

3. İsli bağ atstı ez kabağın = Kokulu bahçe kendi kapısını açtı (harf. "Kokulu bahçe açtı öz kapısını").

4. Men tanıdım bu ivtsekni, kayda men estim = Ben (içinde) büyüdüğüm bu evceğizi tanıdım (harf. "Ben tanıdım bu evciği, ki orada ben büyüdüm").

5. Maya inanır terkrak, neçik anar = Bana, ona inandığından daha çabuk inanır (harf. "Bana inanır daha çabuk, nasıl ki ona").

6. Kaytmamen artkarı sezimden = Ben sözümden dönmem (harf. "Dönmem geri sözümden").

7. Haz konğurov barın ol oyatır = O, çan gibi herkesi uyandırır (harf. "Çan gibi herkesi o uyandırır").

8. Terk kiyindi ol yenil uprahka = Çabucak hafif (bir) elbise giydi (harf. "Çabucak giyindi o hafif elbiseye").

9. Bolalasız kaytma, eger kleysiz = İsterseniz, geri dönebilirsiniz (harf. "Dönebilirsiniz, eğer isterseniz").

10. Kerti, ol astrı körklü çerayından = Gerçekten, onun yüzü çok güzel (harf. "Doğru, o çok güzel yüzünden").

Yukarıdaki Karayimce cümlelerin hiçbirisinin Türklerce anlaşılamıyacağı açıktır. Bu cümlelerin Türkçe karşılıklarının da Karayimlerce anlaşılamıyacağını kesinlikle ileri sürebiliriz. O halde, Karayimce ile Türkçe arasında karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfır ya da sıfıra yakındır diyebiliriz. Bu oranın düşük olmasında seslik ve sözlük farklar kadar sözdizimlik farkların da rolü olduğu açıktır. 1959 sayımlarına göre SSCB'de 5,900 Karayim yaşamaktadır. Karayimler Litvanya'da, Kırım'da ve Ukrayna'nın Lutsk ve Halits şehirlerinde bulunurlar.

Karayimcenin iki diyalekti vardır: Trakay ve Halits. Trakay diyalekti Litvanya'da Trakay şehrinde yaşıyan Karayimlerin, Halits diyalekti de Ukrayna'nın Halits ve Lutsk şehirlerinde oturan Karayimlerin diyalektidir. Kınm'da yaşıyan Karayimlerin diyalekti Kırım Tatarcasınca özümlenmiştir. Trakay ve Halits diyalektleri arasındaki başlıca farklar şunlardır: l) /ö/ ve /ü/ ünlüleri Trakay diyalektinde korunduğu halde, Halits diyalektinde, sırasiyle, /e/ ve /i/ ünlülerine dönüşür: Tr. öpkyä "akciğer" = H. epke, Tr. körklü "güzel" = H. kerkli, Tr. öz "kendi" = H. ez, Tr. yür'ak = H. yirek "yürek", vb., 2) /ş/ fonemi Trakay diyalektinde korunduğu halde Halits diyalektinde /s/ye değişir: Tr. taş "taş" = H. tas, Tr. kişi = H. kisi, Tr. yaşırın = H. yasırın "gizlice", Tr. ülyüş "pay, hisse" = H. ilis, vb., 3) /ç/ fonemi Trakay diyalektinde korunduğu halde Halits diyalektinde katışık /ts/ fonemine dönüşür: Tr. üç "3" = H. its, Tr. çaç "saç" = H. tsats, Tr. küç "güç, kuvvet" = H. kits, vb., 4) id fonemi Trakay diyalektinde korunduğu halde Halits diyalektinde katışık /dz/ fonemine değişir: Tr. can "can, ruh" = H. dzan "can, yürek", Tr. cins, "cins" = H. dzıns, Tr. terece, "pencere" = H. teredze, vb.

Karayimler dillerini İbranî, Latin ve Rus alfabeleri ile yazmışlardır. Büyük çoğunluğu dinî metinler (çeviriler) olan elyazmaları İbranî alfabesiyledir. Karayimce bugün yazısı ve edebiyatı olmıyan bir Türk dili durumundadır.

XVI. Türkmence-Türkçe Deneyi

1. Okuvçılar muğallımmıy daşını gâbap aldılar = Öğrenciler öğretmenin çevresinde toplandılar.

2. Zala müñe golay âdam sığyâr = Salona bine yakın insan sığar.

3. Acala pul töläp gutulıp bilmez = Ölümden para ile kurtulunmaz (harf. "Ecele para ödeyip kurtulunmaz").

4. Ol bu ädigi gatı gımmat gördi = O, bu çizmeyi çok pahalı buldu.

5. Parahod tolkunları bövsüp baryâr = Vapur dalgaları yararak gidiyor.

6. Kâkam-a şindi hem gelenok = Babam hâlâ gelmedi.

7. Ûkusızlık zerârlı kelläm ağralıpdır = Uykusuzluk yüzünden başım ağırlaştı.

8. Mekgecöven oñat idedümegi söyyär = Mısır iyi bakım ister (harf. "Mısır iyi bakımı sever").

9. Yeñseden yeñles ığşıldı eşidildi = Arkadan hafif (bir) hışıltı işitildi.

10. Sırkavıñ üsgülevici barha yığcamlayâr = Hastanın öksürüğü gittikçe şiddetleniyor.

Türkmence, içine Türkçenin de girdiği, Oğuz (Güney-Batı) grubu Türk dillerindendir. Azerî'den sonra Türkçeye en yakın olan dil Türkmencedir. Buna rağmen, yukarıdaki Türkmence cümlelerin hiçbirisi Türklerce anlaşılamaz. Türkmence bilmiyen bir Türk l. cümleyi belki de "Öğrenciler öğretmenin taşını kapıp aldılar" diye yanlış anlıyacaktır. Bu Türkmence cümlelerin Türkçe karşılıklarının da Türkçe bilmiyen Türkmenlerce anlaşılamıyacağını kesinlikle ileri sürebiliriz. O halde, Türkmence de bir diyalekt değil, akraba fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

1970 sayımlanna göre SSCB'de yaşıyan Türkmenlerin sayısı 1,525,000'dir. SSCB'deki Türkmenlerin büyük çoğunluğu merkezi Aşkabad olan Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde yaşar. Özbek, Tacik, Kazak ve Karakalpak gibi komşu Sovyet Cumhuriyetleri ile Stavropol bölgesinde de Türkmen topluluktan vardır. SSCB dışında en büyük Türkmen toplulukları İran ve Afganistan'da bulunur.

Türkmencenin pek çok diyalektleri vardır. Bunlar iki büyük grupta toplanabilir: 1) Teke, Sank, Salır, Göklen, Yomud, Ersarı, vb., 2) Nohur, Anav, Eski, Suhrı, Arabacı, Kıraç, Çandır, Mukrı, Hatap, Bayat, Çeges vb. Bu iki grup diyalekt arasındaki başlıca farklar şunlardır: 1) /s/ ve /z/ fonemleri ikinci grupta korunduğu halde, birinci grupta sırasiyle dişlerarası /q/ ve /d/ fonemlerine dönüşmüştür; 2) /b/ ve /p/ fonemleri birinci grupta korunduğu halde, ikinci grupta çiftdudak sızıcısı /w/ye değişir: ôwo, ôwa, owa "köy" (birinci grup ve yazı dili oba); 3) Ünlü ile biten isimlerin varma-yönelme (dative-directive) hali ikinci grupta büzülmesiz olduğu halde, birinci grupta (ve yazı dilinde) büzülmelidir: ôwo-y-a "köye", köçe-y-e "sokağa" (birinci grup ve yazı dili ôbâ, köçä); 4)Şimdiki zaman birinci grupta -yâr/-yär (yazı dili), -yâ/-yä, -ya/-ye, -yôr/-yô ve -ôr/-ô ile, ikinci grupta ise zarf-fiil eki -î/-i (alî "alıyor", geli "geliyor", almî "almıyor", gelmi "gelmiyor") ve zarf-fiil eki -a/-e ya da -ı/-i'ye -dûr/-du/-dır/-dir ve -f'nin eklenmesi iile kurulur: aladûr/aladu/aladır "alıyor", vb.

Türkmence daha XVIII. yüzyılda yazı dili olmuştur. Bu yüzyılda yetişen Mahtumkulı (Türkmence Magtîmgulı) şiirlerini, bilindiği gibi, Türkmen diyalekti ile yazmış ve bugünkü Türkmen yazı dilinin temellerini atmıştı. Ancak, Türkmencenin yazı dili olarak gelişmesi Sovyet Devriminden sonra olmuştur.

1928'e kadar Arap, 1928'den 1939'a kadar da Latin alfabesiyle yazılan Türkmence 1939'dan beri Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

XVII. Azerî-Türkçe Deneyi

1. Aşağıda küçädä maşın fit çaldı = Aşağıda sokakta otomobil korna çaldı.

2. Pillälärdä säs gopdu, kimsä täläsirdi = Merdivenlerde (ayak) ses(i) oldu, birisi acele ediyordu.

3. Kimsä yüyürä-yüyürä yuharı galhırdı = Birisi koşa koşa yukarı çıkıyordu.

4. Kimi gözläyirsän o gälmir, kimdän gaçırsan gabağına çıhır = Kimi bekliyorsan o gelmiyor, kimden kaçıyorsan (o) önüne çıkıyor.

5. Hälä sinnim gırh olmayıb, amma häştad yaşında gocadanpis gündäyäm = Yaşım daha kırk değil, ama seksen yaşında ihtiyardan fena haldeyim.

6. Gonaglardan biri kinoya zäng elädi = Konuklardan biri sinemaya telefon etti.

7. Atam paltarını çiyninä alıb bayıra çıhdı = Babam ceketini omuzuna alıp sokağa çıktı.

8. Mänim sänä nä pisliyim keçib ki mänimlä belä danışarsan? = Benim sana ne kötülüğüm dokundu ki benimle böyle konuşuyorsun?

9. Yay girmämiş, havalar istilaşir = Yaz gelmediği (halde) havalar ısınıyor.

10. Naharı eşikdä yiyäcäyik = Öğle yemeğini dışarda yiyeceğiz.

Azerî, Türkçeye en yakın olan Türk dillerindendir. Bununla birlikte, yukarıdaki cümleler standard Türkçe konuşan, Doğu Anadolu ağızlarını bilmiyen Türklerce kolay kolay anlaşılamaz. Azerînin anlaşılmasındaki güçlük daha çok Azerî ile Türkçe arasındaki sözlük (lexical) farklardan ileri gelir: küçä "sokak", maşın "otomobil", fit "korna, düdük", pillä "merdiven", täläs- "acele etmek", yüyür- "koşmak", gözlä- "beklemek", gabag "ön", pis "fena, kötü", kino "sinema", zäng "zil", zäng elä- "telefon etmek", paltar "ceket", çiyin "omuz", bayır "sokak, cadde", danış- "konuşmak", yay "yaz", isti "sıcak", istiläş- "ısınmak", nahar "öğle yemeği", eşik "dışarı", vb. vb. gibi. Sözlük farklara biçimlik farklar (atanı "babayı", küçäni "sokağı", çıhır "çıkıyor", gälär "gelir", gälir "geliyor", gälmir "gelmiyor", vb. gibi) da eklenince Azerî ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı önemli ölçüde azalır. Denilebilir ki "Bu kadar fark Anadolu ve Rumeli ağızları ile yazı dilimiz arasında da vardır". Doğrudur: örneğin Kars ya da Bitlis ağzı da, Azerî kadar değilse de ona yakın derecede yazı dilimizden farklıdır. Ne var ki Kars da, Bitlis de ulusal sınırlarımız içindedir; bu illerimizdeki konuşma türlerinin birer yazı dili olarak gelişmeleri düşünülemez. Azerî ise Türkiye sınırları dışında, politik

bakımdan bizden ayrı ve bağımsız başka bir ülkede konuşulmaktadır. Politik ve kültürel bakımdan bize bağlı olmıyan Azerîler diyalektlerini ayrı bir yazı dili olarak geliştirmişlerdir. Buna bizim bir diyeceğimiz olamaz. Burada, yeri gelmişken, bir noktayı vurgulayalım:

Azerî Türkçesi Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuş değildir. Azerî diyalekti daha XIX. yüzyıl ortalarında yazı dili olmağa başlamıştır. XIX. yüzyılda Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Fars dili ve edebiyatının Azerî aydınları üzerindeki etkisi büyük ölçüde azalmıştı. Azerî tiyatrosunun kurucusu Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878) komedilerini yerli Azerî diyalekti ile yazmış (1850-1855) ve böylece Azerî yazı dilinin temellerini atmıştı. 1875'te yayımlanmağa başlıyan Äkinçi gazetesinin de Azerî diyalektinin yazı dili olarak gelişmesinde büyük rolü olmuştur. Kısaca, 1917'de Sovyet Devrimi patlak verdiği zaman Azerî Türkçesinin yazı dili olarak en az yarım yüzyıllık bir geleneği vardı.

Aslında Azerî diyalektinin yazı dili olarak kullanılması çok daha eskilere, XIV. yüzyıla gider. Hasanoğlı, Kadı Burhaneddin (1345-1398), Nesimî (1369-1404), Hataî (1485-1524), Fuzulî (1498-1556), vb. gibi şairler yapıtlarını Azerî diyalekti ile yazmışlardır. Ancak, klasik öncesi ve klasik dönemde Azerî diyalekti ile Anadolu Türkçesi arasındaki fark pek fazla değildi. Modern Azerî yazı dilinin kurulması ile bu fark daha da artmış ve çeşitlenmiştir.

1970 sayımlarına göre SSCB'de 4,380,000 Azerî vardır. Bu sayıya İran'ın Azerbaycan ili ile öbür bölgelerinde yaşıyan Azerîler de katılırsa Azerî yaklaşık olarak 10,000,000'u bulur. İran dışında, Irak ve Türkiye'de Azerîler vardır.

Azerî Türkçesinin dört diyalekti ya da diyalekt grubu vardır: 1) Doğu diyalekti ve ağızları grubu (Küba, Baku, Şamahı diyalektleri ile Mugan ve Lenkoran ağızları), 2) Batı grubu (Kazak, Gence ve Karabağ diyalektleri ile Aynım ağzı), 3) Kuzey grubu (Nuha diyalekti), 4) Güney grubu (Nahcivan, Ordubad ve Tebriz diyalektleri ile Yerevan ağzı. Bunlardan başka, Gökçay, Agdaş ve Cebrail gibi yukarıdaki diyalekt grupları arasında geçişi sağlıyan ağızlar da vardır. Bu diyalektlere Azerbaycan SSC dışında konuşulan Kerkük ve Erbil diyalektleri ile İran'ın Şiraz bölgesinde konuşulan Kaşkay ve Eynallu diyalektlerini de katmak gerekir. Afganistan'ın Kabil şehrinde konuşulmakta olan Afşar diyalekti de unutulmamalıdır.

XVIII. Gagauzca-Türkçe Deneyi

1. Uşak çeketti âlâma = Çocuk ağlamağa başladı (harf. "Çocuk başladı ağlamağa").

2. Biz gördük, ani yavaş işlemektän var nicä geri kalalım = Yavaş çalışınca nasıl geri kalacağımızı gördük (harf. "Biz gördük, hani yavaş çalışmaktan nasıl geri kalalım").

3. Dädü, haylak durmasın deyni, girmişti başça brigadasına çiten ärmä = Dedecik, boş durmamak için, sepet örmek amacıyla bahçecilik ekibine girmişti (harf. "Dedecik, aylak durmasın diye, girmişti bahçe ekibine sepet örmeğe").

4. Beklärkän gemiyi gecälär tâ oya geçärdi, nekadar işlärkän = Gemiyi beklerken, geceler, çalışırken olduğundan daha yavaş geçiyordu.

5. Annader cenk için = Savaş hakkında anlatıyor.

6. Karannık olducânan, yabanı çıker dâdan = Karanlık olunca kurt dağdan çıkar.

7. Ama onun kısmetsizlinä, o yer, ani o ayırmıştı, yannaşıkmış taman bir zengin hem hodul adamnan = Şanssızlığına bakın ki onun ayırdığı yer zengin ve kibirli bir adamınkinin tam yanındaymış.

8. Yoktu nicä gitsinnär = Gidemezlerdi.

9. Tutunduk yeniycä işä, neçinki yeskiycesinä büün yok nasıl yaşamâ = Bugün eskisi gibi yaşamak olanaksız olduğundan yeniden işe girdik.

10. Läzımdı göstermä insana, nekadar tâ islä birerdä işlemä = İnsanlara, birlikte çalışmanın çok daha iyi olduğunu göstermek gerekiyordu.

Görüldüğü gibi, Gagauzca Türkçeye çok yakındır. Bununla birlikte, bazı sözlük (uşak "çocuk", çeket- "başlamak", çiten "sepet", oya "yavaş, ağır", yabanı "kurt", hodul "kibirli, gururlu", islä "iyi", birerda "birlikte", deyni "için, diye", sesle- "dinlemek", urok "ders", vb.) ve sözdizimlik (syntactical) farklar Gagauzca ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirliği önemli ölçüde azaltır. Bununla birlikte Gagauzlar Türkiye sınırları içinde yaşamış olsalardı, Gagauzca, hiç kuşkusuz, Türkçenin bir diyalekti sayılırdı. Ne var ki durum böyle değildir.

1970 sayımlarına göre SSCB'de yaşıyan Gagauzlann sayısı 157,000'dir. Gagauzlann büyük çoğunluğu Moldav SSC'nin güney bölgesi ile Ukrayna SSC'nin buna bitişik olan Odessa bölgesinde yaşar. Gagauzlar buraya (Besarabya'ya) XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında Kuzey-Doğu Bulgaristan'dan getirilip yerleştirilmişlerdir. Göç ettirilmiyen az sayıda Gagauz Bulgaristan'daki eski yurtlannda yaşamaktadır. Ayrıca, Kazakistan ile Orta Asya'da da bazı küçük Gagauz toplulukları (birkaç köy) vardır.

Gagauzca 1957 yılına kadar bir diyalekt olarak kalmıştır. XX. yüzyıl başlarında (1910-1930 yılları arasında) Kişinev Piskoposluğu tarafından Gagauzlar için Rus ve Romen alfabeleri ile dinî kitaplar (İncil, Zebur, Kilise tarihi vb.) yayımlanmıştır. 30 Temmuz 1957'de Moldav SSC Yüksek Sovyeti Başkanlığının aldığı bir kararla Gagauzca için Kiril asıllı bir alfabe kabul edilmiştir. Gagauzca şimdi bu alfabe ile yazılmaktadır.

Gagauzcanın iki diyalekti vardır: 1) Orta (Çadır-Lung ve Komrat) diyalekt, 2) Güney (Vulkaneşt) diyalekti. Bu iki diyalekt arasında bazı seslik, biçimlik ve sözlük farklar vardır. Biçimlik farkların en önemlisi şimdiki zamanın Orta diyalektte -er ile (al-er, ver-er), Güney diyalektinde ise -ıy/-iy eki ile kurulmasıdır: al-ıy "alıyor", ver-iy "veriyor", vb. gibi. Gagauz yazı dili orta diyalekt üzerine kurulmuştur. Bu iki diyalekt arasında sözlük farklar da vardır. İşte bir kaç örnek: Orta diyalekt giysi = Güney d. çamaşır, Orta d. şişe = Güney d. sırça (pencere camı) vb.

Dipnotlar

1. Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Ders Yılı Güz Sömestri Katalogu.

2. Bkz. Örneğin Ahmet Cevat Emre, Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, birinci kitap: Fonetik, T.D.K. Yayınlan D. 28, istanbul 1949.

3. Bkz. örneğin A. Dilâçar, Dil, Diller, Dilcilik, T.D.K. Yayınları, sayı: 263, Ankara 1968, s. 84-85-86.

4. Bkz. örneğin, Saadet Çağatay, Türk Lehçeleri Örnekleri II: Yaşayan Ağız ve Lehçeler, Ank. Univ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınlan: 214, Ankara 1972. Bu eserin giriş bölümünde sayın Çağatay "Yakutların ve Çuvaşların dili artık lehçe denemeyecek kadar kelime kökünde ve hazinesinde de değişmiş olduğundan, ikinci bir Türk dili grubu olarak yer almıştır" demekte ve Çuvaşça ile Yakutçanın lehçe sayılamayacağını kabul etmektedir. Ancak, aynı cümleden, bu iki dilin bir gruba girdiği anlamı da çıkıyor ki bu görüşe katılmak olanaksızdır. Çuvaşça ile Yakutça iki ayn Türk dilidir. Çünkü, birincisi bir r, l dili olduğu ve Ana Bulgarcaya gittiği halde, ikincisi bir z, ş dilidir ve Ana Türkçeye gider.

5. Bkz. örneğin, Reşid Rahmeti Arat, "Türk Şivelerinin Tasnifi", Türkiyat Mecmuası, X, İst. 1953, s. 59-139 ve "Türk Milletinin Dili", Türk Dünyası Elkitabı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınlan: 45, seri: I sayı: A5, Ankara 1976, s. 137.

6. Charles F. Hockett, A Course in Modern Linguistics, New York 1958, s. 327-328.

7. "Pantürkizm Ülküsü ve Dilde Birlik iddiası", Türk Dili, sayı: 310, Temmuz 1977, s. 15-18.

Turkiston Kutubxonasi
Turkistan Library
Туркестанская Библиотека

www.turklib.ru
www.turklib.uz
www.turklib.com